

ÀLEX ALSINA

UN ASPECTE DE LA MORFOLOGIA HISTÒRICA CATALANA:
LA PRIMERA PERSONA DEL SINGULAR
DEL PRESENT D'INDICATIU

1. *Introducció*

Un dels punts flacs de la morfologia històrica catalana és l'explicació de les diverses desinències que al llarg de la història i en els diferents territoris de llengua catalana han servit per expressar la primera persona singular del present d'indicatiu (d'ara endavant, 1a. p. s. P. I.). Amb aquest treball no pretenc resoldre tots els problemes que planteja aquesta àrea tan complexa de la morfologia històrica, sinó analitzar-los des d'una perspectiva radicalment diferent de l'adoptada fins ara i explicar-los conseqüentment. Em proposo, doncs, (a) descriure l'estadi lingüístic comú a tots els dialectes catalans en aquest punt de la gramàtica, (b) descriure les tres evolucions principals, corresponents al valencià, als parlars insulars i als dialectes central i nord-occidental, (c) cercar les causes dels diversos canvis i explicar per què els dialectes catalans han tingut una evolució divergent en aquest punt i no una de comuna, i (d) desenvolupar tot l'estudi dins el marc de la fonologia generativa, cosa que ens permetrà d'arribar a establir solucions altrament impossibles.

Com se sap, en català l'expressió de la 1a. p. s. P. I. ha adoptat quatre solucions diferents segons la zona: en valencià presenta la desinència *-e* en els verbs de la primera conjugació i cap marca a les altres conjugacions; en baleàric i alguerès no presenta cap desinència; en català central i nord-occidental presenta la terminació *-o* (fonèticament [u] i [o], respectivament) en tots els verbs excepte en aquells que tenen un radical velaritzat; en català septentrional presenta sempre la desinència *-i*. L'àmbit d'aquest article, com s'ha dit, es limita a les tres primeres zones esmentades, i, per tant, no tindrè en compte en la

discussió subsegüent la desinència *-i* de 1a. p. s. P. I. del català septentrional, no pas perquè manqui d'interès, sinó perquè sembla bastant probable que l'origen d'aquesta forma no s'hagi de cercar en el català mateix, sinó en l'occità.¹

2. L'estadi lingüístic comú

Per poder estudiar correctament els canvis que s'han produït en les gramàtiques dels diversos dialectes catalans, cal que establim la gramàtica del català anterior a aquests canvis en aquells punts que afecten el problema que interessa: les regles que introdueixen els morfemes verbals (vocals temàtiques, morfemes de persona i nombre, etc.), les regles que converteixen les representacions fonològiques produïdes pel component sintàctic i per les regles esmentades en representacions fonètiques (regla d'accentuació, regla d'elisió vocàlica, regla d'epèntesi vocàlica, etc.).

Aquesta gramàtica produïa representacions fonètiques en la morfologia verbal que no es distingien de les de la morfologia no verbal pel que fa a l'aparició d'un suport vocàlic, gràficament *-e*, darrere de certs grups consonàntics. Així, quan el radical verbal acabava en un grup consonàntic complex, les formes de 1a. p. s. P. I. acabaven fonèticament en [e]; altrament, aquesta vocal no apareixia: per exemple, *lliure*, *cobre*, etc., al costat de *port*, *am*, etc. En aquest sentit, les formes verbals manifestaven un paral·lisme absolut amb les formes no verbals, ja que aquestes presentaven sempre una vocal darrere el radical quan

1. Per a una exposició crítica de les diverses teories relatives a la formació de la terminació *-i* rossellonesa i occitana, des de la de Fouché (1924, p. 104), acceptada per Badia (1951, p. 307) i per Moll (1952, p. 215), passant per la de Coromines (1945, p. 317), fins a la de Blasco (1985, ps. 68-73), *vid.* Blasco 1985, ps. 58-73. La proposta de Blasco 1985 és una possibilitat que cal tenir en compte tot i els dubtes que suscita: la desinència *-i* es generalitza a partir de formes de 1a. p. s. P. I. com *hai* (<**haio*), *soi/sui* (<**so* + *-i*), *vei* (<*video*), etc. i de formes de 3a. p. s. P. I. com *plai* (<*placet*), *fai* (<*facit*), *chai* (<*cadit*), *trai* (<*traigit*), etc. D'una banda, s'ha de vencer l'obstacle que representa interpretar un segment no sil·làbic ([j] com en [véj]) com una vocal ([i] en [pórti]); d'altra banda, ens hem de preguntar per què les formes de 3a. persona han influït en la interpretació de la *-i* final d'aquestes com a desinència de 1a. persona, i també com és que no han afectat igualment l'expressió de la 3a. persona en general.

aquest acabava en un grup consonàntic format, per exemple, per dues oclusives o per una consonant i una líquida. Aquest fet permetia que en la gramàtica del català les representacions fonològiques dels substantius, dels adjectius i dels adverbis poguessin prescindir d'aquesta [e] final sempre que fos predictable a partir de l'estructura consonàntica del mot. Això requeria la postulació d'una regla d'*epèntesi vocàlica* que afegia la vocal [e]² als radicals acabats en certs aplecs consonàntics, com per exemple els formats per dues oclusives o per una consonant i una líquida.³ Així, als mots com /liwr/, /dupt/, /pɔbl/, /sempr/, etc., s'hi aplicava aquesta regla, i apareixen sota representacions fonètiques com [liwre], [dúpte], [póble], [sémpre], etc. En canvi, d'altres lexemes com /pɔrt/, /dur/, /gaλ/, /kant/, etc., es realitzaven fonèticament sense cap vocal afegida, és a dir, [pórt], [dúr], [gáλ], [kánt], etc., ja que no s'hi donaven les condicions per a l'aplicació de la regla d'epèntesi.

Això podria suggerir que les representacions fonològiques corresponents a la 1a. p. s. P. I. també consistien solament en el lexema, verbal en aquest cas, sense cap vocal al darrere i que la regla d'epèntesi vocàlica hi afegia la vocal [e] quan el lexema acabava en un dels grups consonàntics que exigien l'aplicació d'aquesta regla. Ara bé, aquesta hipòtesi troba greus inconvenients quan prenem en consideració l'estructura morfològica dels verbs. Així, per exemple, si ens fixem en formes verbals com [pórtes], [preném], [dormíew], observem que el radical —[pórt-], [pren-], [dorm-], en cada cas— va seguit d'una vocal —[e], [é], [í], respectivament— i d'altres elements que aporten el contingut funcional de les formes verbals ([s]: segona persona del singular, [m]: primera persona del plural, etc.). La vocal que segueix el radical verbal és l'anomenada *vocal temàtica*, un morf semànticament buit que indica la classe o conjugació a què pertany el lexema verbal. En català medieval, com en el català actual, els verbs es classificaven en tres conjugacions:

2. Tingueu en compte, però, que en els dialectes orientals la vocal epentètica és [ə] ja des d'una època molt reculada. De tota manera, per simplicitat, les representacions fonològiques i fonètiques usades en aquesta secció corresponen als dialectes occidentals, si no s'indica el contrari.

3. Per a una formulació precisa d'aquesta regla en el català modern, *vid.* Wheeler 1979, p. 20.

— *La primera (I) conjugació* es caracteritzava per la presència de la vocal /+ a/ darrere el radical. Aquesta vocal es realitzava com a [a] en les formes accentuades a la vocal temàtica: [portám] (1a. p. pl. P. I.), [portánt] (gerundi), [portáven] (3a. p. pl. Imp. I.), [portás] (1a. o 3a. p. s. Imp. S.). En les formes accentuades al radical, la vocal temàtica, en els dialectes occidentals (i també en els orientals abans que s'adoptés la regla de reducció de les vocals /a/, /e/, /ε/ i /ə/ àtones en [ə]), es realitzava com a [a] quan no anava seguida de cap altre morf: [pórta] (3a. p. s. P. I. i 2a. p. s. Imper.); i es realitzava com a [e] seguida d'una consonant: [pórtes] (2a. p. s. P. I.), [pórten] (3a. p. pl. P. I.). Aquest és un fenomen general dels dialectes catalans occidentals que s'observa en alternances fonètiques tant de la morfologia nominal ([káza][kázés]) com de la morfologia verbal ([díga]/[dígen], [portáva]/[portáves]), i es pot descriure mitjançant una regla fonològica com la següent:

$$(1) \quad a \rightarrow e / \frac{\quad}{[-acc]} C \#$$

Finalment, resten, tanmateix, unes quantes formes de la I conjugació en què el radical no va seguit ni d'una [a] o [e] àtones ni d'una [á] tònica: es tracta precisament de la 1a. p. s. P. I. i de tot el present de subjuntiu (excepte a 3a. p. pl.), que podem exemplificar amb les formes següents:

<u>1a. p. s. P. I.</u>	<u>present de subjuntiu</u>
pórt	pórt portém
(2)	pórts portéw
	pórt pórtén

— *La segona (II) conjugació* es caracteritzava en els dialectes occidentals per la presència de la vocal [e] a la major part de formes accentuades a la vocal desinencial: [perdém] (1a. p. pl. P. I.), [perdésés] (2a. p. s. Imp. S.), [perdé] (3a. p. s. Perf. I.), [perdént] (gerundi). En els dialectes orientals, en canvi, aquesta vocal era [ə] en uns casos —[pərdóm], [volór], etc.— i [e] en altres —[pərdé], [pərdént], etc.⁴

4. Vid. Alsina i Duarte 1986, ps. 207-211.

Tanmateix, deixant de banda el participi passat, que presentava la vocal /u/ —[perdút]—, hi ha tres situacions peculiars: l'imperfet d'indicatiu, que apareix amb una [í] accentuada —[perdía], [perdíes], etc.—, el present de subjuntiu, on alternen [a] i [e] —[pérda], [pérdes], [pérda], [perdám], [perdáw], [pérden]—, i les formes de singular del present d'indicatiu i de l'imperatiu, que no presenten cap vocal afegida al radical —[pért] (1a. i 3a. p. s. P. I. i 2a. p. s. Imper.), [pérts] (2a. p. s. P. I.).

La tercera (III) conjugació es caracteritzava per la presència de la vocal [i] en totes les formes accentuades a la vocal desinencial (tret del present de subjuntiu): [dormíw] (2a. p. pl. P. I.), [dormís] (1a. i 3a. p. s. Imp. S.), [dormíen] (3a. p. pl. Imp. I.), etc. En canvi, el present de subjuntiu, com a la II conjugació, presenta l'alternança de [a] i [e]: [dórma], [dórmes], [dormám], etc. També com a la II conjugació, les formes de singular del present d'indicatiu i de l'imperatiu manquen de vocal: [dórm], [dórms].

Aquesta situació sembla que es podria descriure mitjançant la postulació d'unes regles d'inserció de la vocal temàtica que s'aplicarien en totes les formes verbals, de manera que el morf /+ a/ apareixeria en la representació fonològica de totes les formes de la I conjugació, el morf /+ e/ a la II conjugació (en català occidental, però /+ e/ i /+ ə/ en català oriental) i el morf /+ i/ a la III. A més, caldria disposar d'unes regles fonològiques que elidissin aquestes vocals en les condicions adequades, per exemple, en formes com /pərd + e/ → [pərt], /sənt + i + s/ → [sənts], /pərd + e + a + m/ → [pərdám], /sənt + i + a/ → [sənta], etc., en què el morf /+ a/ d'aquestes dues formes representa el present de subjuntiu de la II i de la III conjugacions.

Ara bé, hi ha un argument que s'oposa a la generalització de la vocal temàtica a totes les formes de la II i de la III conjugacions. Si ens fixem en les formes d'imperfet d'indicatiu (per exemple, [kantáves], [bevía], [sentíen], veiem que s'estructuren morfològicament en el radical, la vocal [a] a la I conjugació i la vocal [i] a les altres dues, la consonant [v] a la I conjugació però no a les altres dues, les vocals [a] i [e] segons l'alternança descrita per la regla (1), i els morf de persona i nombre. Veiem, doncs, que en aquestes formes la vocal que segueix el radical coincideix amb la vocal temàtica a la I i la III conju-

gacions —/a/ i /i/ respectivament—, però no a la II conjugació —[i] en comptes de la general [e]. De tota manera, seguint el criteri de simplicitat de la gramàtica, l'ideal fóra donar la màxima generalitat a la regla que insereix la vocal temàtica /+ e/ de la II conjugació, de manera que també aparegués en les formes d'imperfet d'indicatiu. Així, si considerem que un imperfet d'indicatiu de la I conjugació com [kantáves] deriva de la representació subjacent /kant + a + v + a + s/, en què:

	kant	— radical
	+ a	— vocal temàtica de la I conjugació
(3)	+ v	— morf d'Imp. I. associat a la I conjugació
	+ a	— morf de passat, comú a l'Imp. I. i a l'antic passat irreal <i>portara, cantares, perdérem</i> , etc. ⁵
	+ s	— morf de 2a. p. s.

també podem fer derivar els imperfets de la II i de la III conjugacions com [bevía] o [sentíen] de representacions subjacents com /bev + e + a/ o /sent + i + a + n/. En aquestes formes, després del radical hi ha la vocal temàtica, /+ e/ a la II conjugació i /+ i/ a la III, i a continuació no apareix el morf /+ v/, ja que és associat únicament a la I conjugació, sinó directament el morf /+ a/ de passat. Ara bé, necessitem una regla que canviï la /e/ temàtica seguida d'una vocal en [i] per poder derivar formes com [bevía] de /bev + e + a/. Aquesta regla es pot formular com segueix:

$$(4) \quad e \rightarrow i / \text{—————} + V$$

Atesa aquesta situació pel que fa als imperfets d'indicatiu de la II i de la III conjugacions, ja no és possible pensar que les formes de present de subjuntiu d'aquestes mateixes conjugacions presenten la vocal temàtica /+ e/ o /+ i/ entre el radical i el morf /+ a/ de present de subjuntiu d'aquestes conjugacions, ja que, si fos així, les formes de present de subjuntiu i les d'imperfet d'indicatiu d'aquestes dues conjugacions serien idèntiques. Així, resultaria molt difícil de fer derivar d'una mateixa representació subjacent com /perd + e + a/ o com

5. *Ibid.*, p. 163 i ss.

/dɔrm + i + a/, d'una banda, l'imperfet d'indicatiu [perdía] o [dormía] i, de l'altra, el present de subjuntiu [pérda] o [dórma]. Per tant, la solució més senzilla és que les regles que introdueixen les vocals temàtiques de la II i de la III conjugacions només s'apliquin en aquelles formes en què la vocal temàtica apareix realitzada fonèticament, mentre que la regla que insereix la vocal temàtica de la I conjugació s'aplicaria en totes les formes de la conjugació.⁶ Així, la regla que introdueix la vocal temàtica de la I conjugació té una generalitat màxima:

$$(5) \quad \text{o} \rightarrow + \text{a/ [I] —————]}$$

Les regles que introdueixen les vocals temàtiques de la II i de la III conjugacions contenen certes restriccions: només afecten (a) les formes de passat, (b) les formes no finites i (c) les formes de 1a. i 2a. p. pl. de l'indicatiu i de l'imperatiu. Així, com a exemple, la regla que introdueix la vocal temàtica de la III conjugació es pot representar de la següent manera:

$$(6) \quad \text{o} \rightarrow + \text{i} \left/ \left[\begin{array}{c} + \text{III} \\ [+ \text{PASS}] \\ [- \text{FINIT}] \\ [- \text{SUB}] \\ - \text{3P} \\ + \text{Pl} \end{array} \right] \right. \text{—————]}$$

Segons això, a les representacions fonològiques del present de subjuntiu de les conjugacions II i III, no hi apareix la vocal temàtica: /perd + a/, /perd + a + w/, /sent + a + s/, /dɔrm + a + m/, etc.; i tampoc no apareix a les representacions fonològiques de les formes de singular i de 3a. p. pl. del present d'indicatiu i d'imperatiu d'aquestes dues conjugacions: /perd/, /perd + s/, /sent/, /dɔrm/, etc.

Encara hem de donar raó, però, de la forma que adopten la 1a. p. s. P. I. i el present de subjuntiu de la I conjugació. Hem vist que generalment aquestes formes manquen de vocal quan són accentuades en el radical (*port*, *ports*), excepte la 3a. p. pl. P. S., que sempre presenta una vocal (*porten*), i que la 1a. i la 2a. p. pl. P. S., accentuades a la

6. Per a una formulació d'aquestes dues regles, *ibid.*, p. 210.

desinència, presenten una [é] ⁷ (*portem, porteu*). La manera més satisfactòria de descriure aquests fets és considerant: *a*) que la vocal temàtica /a/ de la I conjugació s'afegeix al radical en totes les formes de la conjugació, tal com requereix la regla (5); *b*) que el morf característic del present de subjuntiu de la I conjugació és /+ e/ (/+ ə/ en els dialectes orientals), que s'insereix després de la vocal temàtica en totes les formes del present de subjuntiu; i *c*) que el contacte de la vocal temàtica /a/ amb la vocal /e/ del present de subjuntiu es resol mitjançant l'elisió de la primera vocal. La regla que efectua aquesta elisió, l'anomenem regla de *truncament*, seguint autors com Harris (1975) i Wheeler (1979), i es pot formular de la següent manera:

$$(7) \quad \left[\left\{ \begin{array}{c} \text{V} \\ + \text{ baix} \\ < - \text{ post} >_b \end{array} \right\} \right] \rightarrow \emptyset / + \text{---} + \left[\left\langle + \text{ alt} \right\rangle_a \right]$$

Condicció: si *a*, llavors *b*.

Aquesta regla s'encarrega no solament de convertir formes de present de subjuntiu com /pɔrt + a + e/, /mir + a + e + m/ i /kant + a + e + s/ en /pɔrt + e/, /mir + e + m/ i /kant + e + s/, sinó també de convertir formes de 1a. p. s. Perf. I. com /perd + e + i/ i /sent + i + i/ (en les quals la primera vocal desinencial és la vocal temàtica i la segona el morf característic de la 1a. p. s. Perf. I.) en /perd + i/ i /sent + i/ (finalment, [perdí] i [sentí], respectivament). Ara bé, les formes de singular del present de subjuntiu que resulten de l'aplicació de la regla de truncament encara mantenen una vocal final que normalment no es realitza fonèticament. Això suggereix que hi ha una altra regla que és la responsable de l'elisió de la vocal final en formes de subjuntiu com /pɔrt + e/ i /kant + e + s/. Es tracta de les restes sincròniques de la regla de *sincope-apòcope*,⁸ que devers els segles VIII o IX provocà l'elisió de les vocals pre-tòniques, posttòniques i finals altres que /a/. Normalment els efectes d'aquesta regla foren absorbits de seguida pel lexicó, de manera que els mots afectats es relexicalitzaren

7. [ɛ] en els dialectes orientals.

8. *Vid.* Alsina i Duarte 1984, ps. 109-112.

sense la vocal que havien perdut. Això és el que ocorregué si més no en el cas dels substantius, adjectius i adverbis, i, si només fos per aquestes classes de mots, la regla de síncope-apòcope hauria desaparegut de la gramàtica, un cop hagués produït els seus efectes. Però la morfologia verbal és molt més complexa que la no verbal i s'hi troben alternances que justifiquen el manteniment d'una regla semblant a la de síncope-apòcope.

Aquestes alternances no es donaven solament en el present de subjuntiu de la I conjugació, com en *port/portem*. La morfologia dels perfets d'indicatiu del català medieval són una font abundant d'alternances d'aquest tipus, ja que hem de tenir en compte l'existència dels perfets anomenats *febles* —accentuats a la desinència— i dels anomenats *forts* —accentuats al radical. Una situació semblant es produïa amb el passat irreal (el descendent del plusquamperfet d'indicatiu llatí, equivalent aproximadament al nostre condicional), que també podia ser fort o feble. Entre els verbs de la segona conjugació, aquells que tenien els increments /+ z/ o /+ g/ en les formes de passat (com, per exemple, *pres, ris, plac, tenc*) i alguns altres d'irregulars (com *féu, fou*, etc.) rebien l'accent al radical en certes formes del perfet d'indicatiu, i, a més, els que tenien l'increment /+ g/ també l'hi rebien en el passat irreal.⁹ Així, podem donar com a exemple de conjugació forta del perfet i del passat irreal el següent paradigma del verb *voler*, devers el segle XIII:

<u>perfet d'indicatiu</u>		<u>passat irreal</u>		
(8)	vólk	volgém	vólgra	vólghrem
	volgíst	volgés	vólghres	vólghrew
	vólk	vólgren	vólgra	vólgren

Aquest paradigma contrasta clarament amb el de qualsevol altre verb de la II conjugació que no rebí l'accent en el radical en aquests dos passats, com ocorre, per exemple, en el verb *perdre*:

<u>perfet d'indicatiu</u>		<u>passat irreal</u>		
(9)	perdí	perdém	perdéra	perdérem
	perdist	perdés	perdéres	perdérew
	perdé	perdéren	perdéra	perdéren

9. Per a una anàlisi més aprofundida de l'accentuació en les formes verbals del català medieval, *ibid.*, ps. 181-193.

El contrast es produeix gràcies a la diferent posició de l'accent a la 1a. i 3a. p. s. i a la 3a. p. pl. del perfet i a tot el passat irreal, però es manifesta, a més, en el fet que en el paradigma de (9) apareixen en les formes esmentades unes vocals que no apareixen en el paradigma de (8). Així, comparem la 1a. p. s.-Perf. I. [vólk] amb [perdí], la 3a. p. s. Perf. I. [vólk] amb [perdé], la 3a. p. pl. Perf. I. [vólgrén] amb [perdéren], etc. Aquesta situació suggereix que en les formes rizotòniques s'ha produït una elisió de la vocal temàtica /e/ de la II conjugació i de la vocal /i/, característica de la 1a. p. s. del perfet d'indicatiu.

De la mateixa manera que les representacions fonològiques corresponents al verb *perdre* són, per exemple, /perd + e + i/ per a la 1a. p. s. Perf. I., /perd + e/ per a la 3a. p. s. Perf. I., o /perd + e + r + a/ per a la 1a. i 3a. p. s. del passat irreal, no hi ha motiu per pensar que les corresponents al verb *voler* no hagin de tenir la mateixa estructura morfològica, ja que es tracta de verbs de la mateixa conjugació i ja que dins el mateix paradigma de perfet del verb *voler* hi ha formes com [volgém] i [volgés] que presenten la vocal temàtica que és elidida en altres formes. Per tant, aquestes formes tindran representacions fonològiques com /vól + g + e + i/, /vól + g + e/ o vól + g + e + r + a/. (El morf /+g/ que apareix en aquestes formes és un increment que caracteritza certes formes verbals d'un grup de verbs de la II conjugació que tenen unes determinades característiques fonològiques.)¹⁰

Així doncs, la regla que ha de donar raó de l'elisió de la vocal post-tònica en les formes del perfet i del passat irreal accentuades al radical és la mateixa que elideix la vocal final en les formes del present de subjuntiu de la I conjugació accentuades al radical, i es pot formular com segueix:¹¹

10. Per a més detalls, *ibid.*, ps. 197-203.

11. *Ibid.*, p. 185. Cal remarcar que aquesta regla tal com és formulada també s'ha d'aplicar en les formes de 3a. p. pl. P. S. de la I conjugació per elidir la vocal de la síl·laba final. Així, s'aplica en formes com /kant + a + e + n/ i /mír + a + e + n/, en l'estadi /kánt + e + n/ i /mír + e + n/, per donar /kánt + n/ i /mír + n/. Aquestes formes, però, assoleixen la representació fonètica [kánten] i [míren] gràcies a una regla que insereix la vocal [e] en el context /C — + n/, que és la que explica també que les formes de la 3. p. pl. P. I. de la II i III conjugacions com /perd + n/ o /sent + n/ siguin fonèticament [pérdén] o [sénten].

$$(10) \quad \left[\begin{array}{c} \text{V} \\ - \text{baix} \\ - \text{acc} \end{array} \right] \rightarrow \emptyset / \text{---} (+ C) \left(\left[\begin{array}{c} \text{V} \\ - \text{acc} \end{array} \right] C_0 \right) \#]_V$$

Aquesta regla, lògicament, s'aplica després de la regla d'accentuació ja que ha de distingir entre les formes accentuades al radical i les accentuades a la desinència. En les formes de 1a. p. s. Perf. I., com /vɔl+g+e+i/, abans que s'hi apliqui la regla (10), s'hi aplica la regla (7) de truncament, per donar /vɔl+g+i/. Per il·lustrar el funcionament de la regla (10), vegem la derivació d'algunes formes tant de perfets i passats irrealitzats com de present de subjuntiu de la I conjugació:

	vɔl+g+e+i	ten+g+e+r+a	kant+a+e	mir+a+e+s
(7)	vɔl+g+i	—	kant+e	mir+e+s
accentuació	vɔl+g+i	tén+g+e+r+a	kánt+e	mir+e+s
(10)	vɔl+g	tén+g+r+a	kánt	mir+s
altres regles	[vɔlk]	[téngra]	[kánt]	[mírs]

Encara ens falta, però, acabar d'establir la forma de la 1a. p. s. P. I. En el cas de les conjugacions II i III, com ja s'ha dit, aquesta forma manca en la representació fonològica de vocal desinencial; així, per exemple: /perd/, /tin+g/, /plan+g/, /sent/, /serv+eš+g/ o /kreš+g/.¹² A la I conjugació, la 1a. p. s. P. I., atès que fonèticament no es distingeix mai de les formes de 1a. i de 3a. p. s. del present de subjuntiu, no hi ha cap raó perquè no tingui, fonològicament també, la mateixa representació que aquestes. Això voldria dir que la 1a. p. s. P. I. del verb *cantar*, *cant*, seria al nivell fonològic /kant+a+e/, que, gràcies a les regles de truncament (7) —/kant+e/— i d'elisió vocàlica (10) resulta fonèticament en [kánt]).

Aquest fet comporta una modificació en la regla morfològica que

12. Pel que fa a representacions com /serv+eš+g/ o /kreš+g/, diverses regles s'encarreguen de convertir-les en [servésk] o [krésk]. En els dialectes occidentals, tanmateix, les formes com /serv+eš+g/ acabaren essent substituïdes per altres com /serv+i+š+g/, probablement gràcies a la pressió de la vocal temàtica de la III conjugació.

insereix el morf /+e/ a la I conjugació: en comptes de ser només el morf característic del present de subjuntiu, com era en llatí vulgar, en el català medieval es converteix també en el morf de la 1a. p. s. P. I. de la I conjugació. Així, la regla morfològica que insereix el morf /+e/ a la I conjugació tindria la forma següent:

$$(12) \quad \emptyset \rightarrow +e/ \left[\begin{array}{c} + I \\ - PASS \\ [+ SUBJ] \\ \left\{ \begin{array}{c} [+ 1P] \\ [- P1] \end{array} \right\} \end{array} \right] + V \text{ ______ }]$$

Pot semblar una mica estrany que un mateix element morfològic serveix per caracteritzar alhora el present de subjuntiu i la primera persona singular del present d'indicatiu, però en català aquest no és l'únic cas en què la 1a. p. s. P. I. s'aparella formalment amb el present de subjuntiu. És el cas també de l'increment /+g/ de la II conjugació, que en els radicals verbals que compleixen certes condicions fonològiques marca, a més de certs temps del passat, el present de subjuntiu i la 1a. p. s. P. I. (p. ex., *mogui, moguis, moguem...* i *mo*). Aquesta associació formal del present de subjuntiu i de la 1a. p. s. P. I. encara era més freqüent en el català medieval que en l'actual, si tenim en compte la gran quantitat de verbs de la II conjugació que disposaven de dues formes bàsiques sincrònicament inderivables l'una de l'altra, de les quals l'una s'emprava únicament per formar el present de subjuntiu i la 1a. p. s. P. I. i l'altra per formar totes les altres formes de la conjugació, com, per exemple, en *vull, vulla, vulles*, etc., davant de *vols, volem, volia, voler*, etc., o en *deig, deja, dejam*, etc., enfront de *deu, deveu, devia, devent*, etc. Tot això fa que l'estudi de l'evolució de la desinència de 1a. p. s. P. I. sigui sovint indestriable de l'estudi de l'evolució del present de subjuntiu, com ja va observar Coromines (1953, ps. 204-206).

La taula següent il·lustra com la identitat d'expressió de la 1a. p. s. P. I. amb el present de subjuntiu a la I conjugació no fa sinó reproduir

la situació que trobem en els verbs de la II conjugació que reben l'increment. +/g/:

I conjugació		II conjugació	
pres. ind.	pres. subj.	pres. ind.	pres. subj.
1s. /pɔrt+a+e/	/pɔrt+a+e/	/mɔv+g/	/mɔv+g+a/
2s. /pɔrt+a+s/	/pɔrt+a+e+s/	/mɔv+s/	/mɔv+g+a+s/
3s. /pɔrt+a/	/pɔrt+a+e/	/mɔv/	/mɔv+g+a/
1pl. /pɔrt+a+m/	/pɔrt+a+e+m/	/mɔv+e+m/	/mɔv+g+a+m/
2pl. /pɔrt+a+w/	/pɔrt+a+e+w/	/mɔv+e+w/	/mɔv+g+a+w/
3pl. /pɔrt+a+n/	/pɔrt+a+e+n/	/mɔv+n/	/mɔv+g+a+n/

3. El problema

Un cop analitzada la part de la gramàtica del català medieval que dóna compte de les formes de 1a. ps. P. I., ens podem preguntar què era el que la feia inestable i susceptible de sofrir canvis. Quan comprovem que cap dels dialectes catalans moderns no ha conservat aquesta part de la gramàtica intacta, hem de concloure que les causes dels canvis s'havien de trobar ja en la gramàtica del català medieval, deixant de banda que l'evolució posterior de cada dialecte pogués afegir-hi altres causes. Així, les causes d'instabilitat que s'observen en la gramàtica del català medieval són les següents:

a) *Opacitat*. La regla (10) d'elisió de *e* i *i* àtones és opaca com a conseqüència de l'aplicació de la regla d'epèntesi vocàlica. Ja que la regla d'epèntesi vocàlica actua en alguns dels contextos en què s'aplica prèviament la regla (10), els efectes d'aquesta regla deixen de ser transparents en molts casos. Segons la definició de Kiparsky (1971), ps. 75 i ss.), una de les condicions que produeixen opacitat en una regla es dóna quan existeixen a la superfície representacions del tipus que la regla elimina. Aquest fet s'observa en les formes de 1a. p. s. P. I. i de present de subjuntiu de la I conjugació en el català medieval:

	/kant+a+e/	/sembr+a+e/
(14) truncament (7)	kant+e	sembr+e
accentuació	kánt+e	sémb+r+e
elisió (10)	kánt	sémb+r
epèntesi vocàlica	—	sémbre

Les formes com *sembre* fan que la regla (10) d'elisió vocàlica sigui opaca. La hipòtesi de Kiparsky és que l'opacitat de les regles augmenta el cost de les gramàtiques, cosa que emmena la predicció que els canvis tendiran a fer disminuir o desaparèixer l'opacitat de la gramàtica.

b) *Allomorfisme*. L'expressió de la 1a. p. s. P. I. i de les formes de singular del present de subjuntiu de la 1 conjugació presenta allomorfisme. Com es veu a (14), hi ha formes de 1a. p. s. P. I. o de present de subjuntiu que fonèticament no presenten cap vocal darrere el radical (com *cant*) i d'altres que fonèticament tenen una vocal *e* darrere el radical (com *sembre*). Això és el resultat de l'aplicació de la regla d'epèntesi vocàlica en algunes formes però no en altres. Segons la teoria avançada per Kiparsky (1971, p. 65), s'assigna un cost més alt a una gramàtica que produeix alternances que no a una gramàtica que no en produeix, d'on resulta el principi que l'allomorfisme tendeix a desaparèixer. De fet, en el cas que ens ocupa, l'allomorfisme observat és conseqüència de l'opacitat de la regla (10) d'elisió de vocals àtones.

4. La solució valenciana

Un grup important de formes que pot ajudar a entendre els canvis en l'expressió formal de la 1a. p. s. P. I. és el dels pretèrits forts, és a dir, accentuats al radical. Durant els darrers segles de l'edat mitjana hi hagué una sèrie de canvis en la regla d'accentuació verbal que provocà la substitució gradual dels pretèrits forts per formes dèbils, accentuades a la desinència, fins que a la fi de l'edat mitjana els únics pretèrits forts que es conservaven eren els pocs casos residuals que encara es coneixen en el català literari actual (*féu, véu, fou*). Així, formes com *pres, moc, dix, hagra, pogra* anaren essent substituïdes per d'altres com *presé/prengué, mogué, dixé/digué, baguera, poguera*, etc. Aquest fet tingué una repercussió important en l'aplicabilitat de la regla (10) d'elisió vocàlica. Mentre la regla d'accentuació accentuava formes com /vɔl+g+e+i/ o /ten+g+e/ al radical (/vól+g+i/ o /tén+g+e/), la regla d'elisió (10) podia elidir la vocal desinencial *i* o *e* perquè es trobava en posició àtona, i en resultaven formes com [vólk] o [ténk]. Però en el moment que la regla d'accentuació canvià per accentuar aquelles formes a la desinència (/vɔl+g+í/ o /en+g+é/), la regla d'eli-

sió deixà de ser-hi aplicable perquè les vocals *i* o *e* ja no eren àtones.

La reducció en l'àmbit d'aplicació de la regla (10) d'elisió de vocals àtones fou sens dubte un factor que afavorí la solució adoptada en valencià: la pèrdua d'aquesta regla de la gramàtica. Els efectes d'aquest canvi en les formes de 1a. p. s. P. I. i del present de subjuntiu de la I conjugació en valencià s'observen en la derivació següent:

(15)		/kant + a + e/	/sembr + a + e/
	truncament (7)	kánt + e	sembr + e
	accentuació	kant + e	sémbr + e

Aquesta gramàtica representa un estadi històric posterior a l'illustrat per la derivació (14). No hi ha hagut cap canvi en les representacions subjacents, però la pèrdua de la regla (10) d'elisió vocàlica té uns efectes evidents. D'una banda, totes les formes verbals esmentades resulten anivellades formalment a la superfície perquè contenen sempre el segment *e* a continuació del radical (a diferència de l'estadi lingüístic anterior, en què solament algunes d'aquestes formes presentaven la vocal final *-e* com a conseqüència de l'aplicació de la regla d'epèntesi vocàlica): la regla d'epèntesi vocàlica ja no s'hi pot aplicar mai; per tant, amb la pèrdua de la regla (10) es redueix l'allomorfisme en l'expressió d'un mateix contingut funcional. D'altra banda, la gramàtica que resulta d'aquest canvi, ja que prescindeix d'una regla opaca —la regla (10)—, té menys cost; és a dir, és una gramàtica preferida. Finalment, des del punt de vista de la simplicitat formal, aquest canvi comporta una simplificació formal de la gramàtica: una gramàtica amb *n* regles és més simple que una gramàtica amb *n* + 1 regles; i en el canvi lingüístic les gramàtiques tendeixen cap a la simplificació.

Per tant, en el canvi ocorregut en el valencià es combinen tres elements causants de canvis: la simplificació formal, la pèrdua d'opacitat i la reducció de l'allomorfisme.

A més a més, aquesta explicació dóna compte d'una manera molt natural d'un fet que els estudis de lingüística històrica catalana no han pogut justificar: mentre que la desinència *-e* es va generalitzar com a marca superficial de 1a. p. s. P. I. (i de present de subjuntiu) a tots els verbs de la I conjugació, els verbs de les altres dues conjugacions no van ser afectats per aquesta extensió. Una anàlisi que només tingui en

compte el nivell fonètic de les formes no té cap manera d'explicar per què la 1a. p. s. P. I. de la II i de la III conjugacions no van adquirir la desinència *-e* (per exemple, *permet*, *perd*, *rep*, *crec*, *servixc*, *dorm*, *llog*, etc.). Si l'anàlisi tradicional atribueix l'extensió de la *-e* en formes com *pens* > *pense*, *port* > *porte*, *camín* > *camine*, etc., a l'analogia amb formes com *sembre*, *dubte*, *compre*, etc., que tenien una vocal de suport exigida per l'estructura fonològica del radical, no hi ha motiu per pensar que aquesta analogia no hagués de funcionar en les altres dues conjugacions. En efecte, a la II i a la III conjugacions també hi havia formes de 1a. p. s. P. I. acabades en una vocal epentètica, com *corre*, *omple*, *obre*, *cobre* (*cobrir*), etc. Així i tot, per alguna raó desconeguda, aquestes formes no pogueren actuar com a model analògic per estendre la desinència *-e* a la 1a. p. s. P. I. de la II i III conjugacions.

En l'anàlisi proposada aquí, el fet que la vocal *e* no es generalitzés com a marca superficial de 1a. p. s. P. I. a la II i III conjugacions es desprèn d'una manera automàtica. Si en les formes de la primera conjugació apareix una *e* final a la superfície (p. ex., *porte*), és perquè la forma subjacent conté una /e/ (p. ex., /port+a+e/) i aquesta vocal pot arribar al nivell fonètic en el moment que es perd la regla (10) que l'elidia. En canvi, les representacions subjacents de la 1a. p. s. P. I. de les conjugacions II i III no contenen cap vocal darrere el radical, perquè, d'una banda, la regla que insereix el morf /+e/ de present de subjuntiu i de 1a. p. s. P. I. només actua a la I conjugació, i, de l'altra, les vocals temàtiques de la II i III conjugacions només s'insereixen en aquelles formes de la conjugació la representació fonètica de les quals exigeix una vocal. Per tant, si no hi ha cap vocal subjacent (p. ex., /perd/ o /sent/), la pèrdua de la regla (10) no pot aconseguir que broti cap vocal fonètica.

5. *La solució insular*

Els dialectes baleàric i alguerès no pogueren adoptar la mateixa solució que el valencià, tot i que era la més simple. Tractant-se de dialectes orientals, és a dir, que tenen (i ja tenien als darrers segles de l'edat mitjana) una regla de reducció de les vocals /a/, /e/, /ɛ/ i /ə/ àtones a /ə/, aquesta solució hauria creat més problemes que no evitava,

ja que la generalització de la terminació *-e*¹³ per a la 1a. p. s. P. I. hauria eliminat la distinció formal al nivell fonètic entre la 1a. i la 3a. p. s. P. I.; i, segons Kiparsky (1972, p. 87), la conservació de les distincions funcionals rellevants a la superfície és un dels principis rectors de l'evolució lingüística. S'ha d'observar que en els dialectes insulars, mentre que les formes de 1a. p. s. P. I. que rebien el suport fonètic d'una vocal epentètica (p. ex., *mostre* o *semble*) no es distingien fonèticament de la corresponent 3a. p. s. P. I. (p. ex., *mostra* o *sembla*), les formes de 1a. p. s. P. I. que no tenien aquesta vocal epentètica (p. ex., *cant* o *pens*) no presentaven cap ambigüitat. Aquest fet, tenint en compte la tendència a conservar la informació rellevant a la superfície, és el que explica que la solució adoptada en els dialectes insulars fos la de generalitzar l'absència de vocal a la 1a. p. s. P. I.

En aquests dialectes, la 1a. p. s. P. I. (i també les tres persones del singular del present de subjuntiu, en els parlars més arcaïtzants) no presenta mai una vocal darrere el radical, encara que aquest acabi en un grup consonàntic que en la morfologia nominal exigiria l'addició d'una vocal epentètica [ə] (p. ex., *mostr* o *semp* al costat de *nostre* o *desembre*). En un primer estadi, respecte a la gramàtica del català clàssic, aquest canvi en les formes fonètiques es pot interpretar simplement com la incorporació a la gramàtica dels dialectes insulars d'una regla de redundància que marca les formes de 1a. p. s. P. I. de totes les conjugacions i de present de subjuntiu de la I conjugació com a excepcions a la regla d'epèntesi vocàlica. Així, observem la derivació d'unes formes de 1a. p. s. P. I., dels verbs *cantar* i *semp*, de la I conjugació, i de *perdre*, de la II, i d'*obrir*, de la III:

	/kant+a+/ truncament (7)	/semp+a+/ semp+	/pɛrd/ —	/ɔbr/ —
(16) accentuació	kánt+	sémp+	pérd	óbr
elisió (10)	kánt	sémp	—	—
epèntesi vocàlica	—	—	—	—

13. Cal tenir en compte que en aquests dialectes la vocal subjacent que caracteritza la 1a. p. s. P. I. i el present de subjuntiu de la I conjugació és /ə/, que ortogràficament se sol representar com a *e*.

Com s'ha dit, a les formes de 1a. p. s. P. I. no s'hi aplica ja la regla d'epèntesi vocàlica perquè són excepció a aquesta regla, i així les formes resultants són [kánt], [sémpɾ], [pért], [ópr] (on ha actuat a més la regla d'ensordiment d'obstruents finals). Cal tenir en compte que la regla d'epèntesi vocàlica no desapareix de la gramàtica, encara que no actuï en aquestes formes, perquè continua aplicant-se en la morfologia no verbal (p. ex., *nostre, poble*, etc.) i, dins de la morfologia verbal, en totes les formes que tenen les característiques fonològiques adequades llevat del present de subjuntiu de la 1 conjugació i de la 1a. p. s. P. I. (p. ex., /pɛrd + r/ → [pérdɾə] (inf), /ɔbr/ → [óbrə] (3a. p. s. P. I.), etcètera).

Per tant, el canvi que s'ha operat en la gramàtica insular consisteix en una complicació formal —l'addició d'una regla que marca com a excepcions a la regla d'epèntesi vocàlica tota una sèrie de formes. Amb això es mantenen inalterades les representacions subjacents i les regles pre-existents. Amb aquesta complicació formal s'aconsegueix d'eliminar —o, si més no, de reduir— l'opacitat de la regla (10) d'elisió vocàlica, desapareix l'alternança allomòrfica en l'expressió de la 1a. p. s. P. I. i, sobretot, es preserva en el nivell fonètic la informació funcional rellevant —la distinció entre 1a. i 3a. p. s. P. I.

En un estadi posterior, la terminació *-i* es va generalitzar a les formes rizotòniques del present de subjuntiu¹⁴ a la majoria de parlars insulars. Amb aquest canvi, ja no és possible de mantenir la vocal /ə/ com a característica de tot el present de subjuntiu i de la 1a. p. s. P. I.: la vocal /i/ és la marca morfològica del present de subjuntiu en totes les formes del singular i en la tercera del plural, i la vocal /ə/ ja només es pot considerar la marca del present de subjuntiu a la 1a. i 2a. persones del plural, com es veu, per exemple, en les formes de present de subjuntiu del verb *pensar*:

	<i>pensi</i>	[pónsi]	<i>pensem</i>	[pənsám]
(17)	<i>pensis</i>	[pónsis]	<i>penseu</i>	[pənsów]
	<i>pensi</i>	[pónsi]	<i>pensin</i>	[pónsin]

Així ja no és possible d'interpretar que la vocal /ə/ apareix a la representació subjacent de la 1a. p. s. P. I. ni de les tres persones del

14. *Vid.* Gulsoy 1973 i Alsina i Duarte 1986.

singular i de la tercera del plural del present de subjuntiu. En aquesta nova gramàtica podem pensar que no hi ha cap element morfològic que caracteritzi la 1a. p. s. P. I. i que s'hi introdueix una regla que elideix la vocal temàtica /a/ de la 1a conjugació en la 1a. p. s. P. I., que es pot representar com segueix:

$$(18) \quad a \rightarrow \emptyset / \left[\begin{array}{c} - P1 \\ + 1P \\ - PASS \end{array} \right] \quad \text{---} \#$$

Com a conseqüència d'aquest canvi s'elimina la regla (10) d'elisió vocàlica de la gramàtica. Com a mostra del funcionament d'aquesta àrea de la gramàtica dels dialectes baleàrics moderns, vegeu la derivació d'algunes formes verbals:

(19)	/kant+a/ 1a. p. s.	/sembr+a/ 1a. p. s.	/kant+a/ 3a. p. s.	/kant+a+i/ pres. subj.
(18)	kant	sembr	—	—
(7)	—	—	—	kant+i
accentuació	kánt	sémbr	kánt+a	kánt+i
forma fon.	[kánt]	[sémpr]	[kántə]	[kánti]

6. La solució central i nord-occidental

La solució adoptada per aquests dialectes consisteix en la caracterització de la 1a. p. s. P. I. mitjançant la terminació -o, i és sens dubte la que presenta més dificultats d'anàlisi, com ho demostra el fet que ha rebut interpretacions absolutament incompatibles entre si: d'una banda, s'ha argumentat a favor d'una interferència del castellà,¹⁵ i, de l'altra, a favor d'una evolució produïda amb mecanismes propis de la llengua.¹⁶ L'explicació que proposo a continuació es basa en la

15. Vid. Par 1930, ps. 169-170, i, més recentment, Blasco 1985, ps. 73-78.

16. Vid. Coromines 1953, ps. 204-206.

teoria de Coromines (1953), ja que considero molt més estimulant i enriquidor de cercar les causes i els mecanismes del canvi lingüístic en la forma i en el producte de la gramàtica afectada pel canvi que no pas de cercar-los en elements externs a la llengua. Sense estendre'm donant arguments detallats contra la teoria del manlleu de la desinència *-o* de 1a. p. s. P. I., només vull apuntar alguns fets que ens haurien de fer dubtar de la validesa d'aquesta teoria:

a) Aquesta desinència es generalitza al segle XVI, època en què el castellà era una llengua desconeguda de la major part de la població catalana; i el coneixement que se'n tenia es limitava als grups socials, ben reduïts numèricament, que tenien contacte amb la literatura de l'època i amb la cort espanyola, cosa que pot explicar alguns manlleus lèxics però mai un manlleu morfològic.

b) Si en la llengua d'origen la *-o* era una desinència que caracteritzava la 1a. p. s. P. I. de tots els verbs —en el cas de formes accentuades a la desinència s'hi afegeix una semivocal [j]: *doy, voy, estoy*, etc.—, esperariem que aquesta desinència s'hagués adoptat en català amb la mateixa generalitat. Tanmateix, hi ha un grup important de verbs que no l'han adoptada: aquells que afegeixen l'increment /+ g/ al radical (p. ex., *bec, trec, moc, prenc*, etc.).

c) El fet que en una bona part dels parlars del Principat la desinència *-o* caracteritzi, a més a més de la 1a. p. s. P. I., les formes rizo-tòniques del present de subjuntiu no es pot considerar una mera coincidència formal. Si es pot trobar una explicació autòctona per a aquesta desinència com a marca de present de subjuntiu,¹⁷ i s'ha de trobar perquè aquí no es pot recórrer al calc del castellà, per què no pot servir també per a la *-o* com a marca de 1a. p. s. P. I.?

Així doncs, seguint l'explicació de Coromines, partim de la base que a la fi de l'edat mitjana es començà a generalitzar a tot el Principat la terminació *-e* com a marca de 1a. p. s. P. I. i del present de subjuntiu de la I conjugació, igual com ocorregué en el País Valencià.¹⁸ Per tant, el que hem anomenat la «solució valenciana» representa una etapa comuna als dialectes del Principat i del País Valencià. Prevalgueren, doncs, els criteris de la simplificació formal de la gramàtica, de la reduc-

17. Com fa Blasco 1985, p. 77.

18. Vegeu l'apèndix.

ció de l'opacitat i de la minimització de l'allomorfisme. Cal tenir en compte que els canvis lingüístics tenen sempre com a fi resoldre problemes concrets de la gramàtica sense preveure els efectes que poden tenir en altres sectors de la gramàtica. En el cas dels dialectes del Principat, el canvi representat per la «solució valenciana» creava un nou problema: la confusió fonètica de totes les formes rizotòniques del present de subjuntiu amb les corresponents del present d'indicatiu i de la 1a. p. s. P. I. amb la 3a. p. s. P. I., en els verbs de la I conjugació. En català central, la confusió es produïa per efecte de la regla de reducció vocàlica, que converteix /a/, /e/, /ε/ i /ə/ àtones en [ə]; així per exemple, les formes corresponents a les valencianes [kánte] i [kánta] eren pronunciades indistintament com a [kántə]. En una bona part de la zona occidental, en canvi, la confusió es produïa com a conseqüència d'una regla morfològica bastant estesa que converteix la /a/ final àtona en formes de 3a. persona singular en [e]; i així aquelles dues formes tenien la representació fonètica [kánte].

Hi hagué probablement una raó que hauria dificultat l'adopció de la «solució insular» en aquests dialectes. Cap a la fi de l'edat mitjana segurament els dialectes del Principat havien adoptat una regla fonològica desconeguda tant en valencià com en els dialectes insulars: la regla que simplifica els grups consonàntics finals constituïts per una nasal o una lateral i una oclusiva homorgànica (mp # → m #, nt # → n #, lt # → l #). Si aquests dialectes haguessin mantingut formes verbals com *cant*, *escamp*, *salt* (1a. p. s. P. I. de *cantar*, *escampar* i *saltar*, respectivament), aquestes formes s'haurien reduït fonèticament a [kán], [əskám] i [sál], cosa que hauria afegit un nou problema a la llengua: una manca d'uniformitat paradigmàtica en un gran nombre de verbs. Les gramàtiques tendeixen cap a una situació en què hi hagi una correspondència biunívoca entre un morfema i les seves realitzacions fonètiques. En el cas que estudiem, doncs, haurien començat a aparèixer radicals verbals realitzats de maneres diferents segons que el radical anés seguit o no d'una vocal.

La generalització d'una terminació vocàlica evitava aquest problema. Ara bé, aquesta solució creava un nou inconvenient, i molt important: provocava una confusió fonètica entre la 1a. i la 3a. persona del singular del present d'indicatiu, d'una banda, i entre cadascuna de les

formes rizotòniques del present d'indicatiu amb la corresponent del present de subjuntiu, de l'altra, a la I conjugació.

Ara bé, durant els segles xv i xvi, la llengua desenvolupa un mecanisme per resoldre aquest problema. El català disposava d'una regla que canviava les vocals àtones mitjanes en síl·laba final en [o] en diversos contextos, principalment després d'una vocal tònica labial: la regla de labialització de *e*.¹⁹ Això vol dir que ja des de la fi de l'edat mitjana degueren existir formes com *mostro*, *cobro* com a la 1a. p. s. P. I. i com a 1a. i 3a. p. s. P. S. i formes com *usos*, *pòrton*, etc., com a formes de 2a. p. s. i de 3a. p. pl. del present de subjuntiu, fins i tot abans que es generalitzés la «solució valenciana» al Principat. Quan es generalitzà aquesta solució es produí la confusió fonètica indicada més amunt en tots els verbs de la primera conjugació excepte en aquells en què actuava la regla de labialització de *e*; i així *mostro* i *cobro* es mantingueren distints de *mostra* i de *cobra*, i *usos* d'*uses* i *pòrton* de *porten*, mentre que d'altres com *sembre/sembra* o *estime/estima*, que eren majoritaris, presentaven ambigüïtat. D'aquesta manera, no és gaire difícil de veure que la necessitat de distingir els continguts funcionals parcialment confosos provocà la morfologització de la terminació *-o* com a marca de la 1a. p. s. P. I. (i en algunes zones també de les formes rizotòniques del present de subjuntiu) de la I conjugació i gradualment s'entengué a tots els verbs de la I conjugació, i posteriorment encara als verbs de les altres dues conjugacions que no tenen l'increment /+ g/.

Hi ha un aspecte en l'explicació de Coromines (1953, ps. 204-206) que no és del tot satisfactori, sens dubte com a conseqüència de treballar en un marc teòric que només té en compte un sol tipus de representacions, les representacions fonètiques: Coromines sosté que la desinència *-o* no va substituir solament la desinència *-e* de 1a. p. s. P. I., sinó que va substituir la *-e* àtona en síl·laba final de qualsevol forma verbal de la I conjugació. Això seria el que explicaria que la terminació *-o* hagi acabat representant no solament la 1a. p. s. P. I., sinó també, en alguns parlars, el present de subjuntiu en les formes accentuades al radical. Ja que, per exemple, tant la 1a. p. s. P. I. *cante* com les formes

19. Vid. Alsina i Duarte 1984, ps. 119-121. Històricament aquesta regla és la que dóna compte de la *-o* final, en comptes de la *-e* que altrament esperaríem, en mots com *suro* (<*subĕrum*), *toro* (<*tarum*), *cuiro* (<*cōrium*), *monjo* (<*monāchum*), *motllo* (<*modūlum*), etc.

de present de subjuntiu *cante*, *cantes*, *canten* tenien una *-e* àtona a la síl·laba final quan es produí la morfologització de la terminació *-o*, totes aquestes formes canviaren la vocal final per *o*: *canto* (1a. p. s. P. I.), *canto*, *cantos*, *cànton* (pres. subj.). Ara bé, també hi ha formes del present d'indicatiu amb una *-e* àtona en síl·laba final —p. ex., *cantes* (2a. p. s. P. I.), *canten* (3a. p. pl. P. I.)—, però aquestes no sofriren mai la substitució de la vocal desinencial per *-o*, tot i que fonèticament no hi havia cap diferència amb les corresponents formes del subjuntiu. La teoria de Coromines, evidentment, no pot donar compte d'aquesta diferència de tractament.

Per a una teoria que disposa d'un nivell de representacions més abstracte que el fonètic, el tractament divers d'aquelles formes fonèticament idèntiques no planteja cap obstacle. Situant-nos en el període en què ja s'havia generalitzat la «solució valenciana» al Principat i en què la presència d'una *-o* àtona en síl·laba final en les formes verbals encara era condicionada únicament per l'estructura fonològica del mot, hem de suposar que la gramàtica del català nord-occidental contenia una regla de labialització de *e* i la regla (1) d'avançament de *a* ordenades de manera que s'aplicava primer aquella i després aquesta. La regla de labialització de *e* es pot representar informalment de la següent manera:

$$(20) \quad e \rightarrow o / \left. \begin{array}{c} \acute{e} \\ \acute{o} \\ \acute{u} \end{array} \right\} C_o \text{ — } C_o \#$$

La interacció d'aquestes dues regles amb les representacions a les quals s'aplicaven explica que hi hagi formes que contenen fonèticament una [e] àtona en síl·laba final i d'altres que hi contenen una [o], tot i que, fora d'aquesta vocal, són idèntiques fonèticament, com s'il·lustra en la derivació següent:

	/kant+a+s/	/kant+a+e+s/	/pɔrt+a+s/	/pɔrt+a+e+s/
(7)	—	kant+e+s	—	pɔrt+e+s
(21) acc.	kánt+a+s	kánt+e+s	pórt+a+s	pórt+e+s
(20)	—	—	—	pórt+o+s
(1)	kánt+e+s	—	pórt+e+s	—

Aquí es veu ben clarament que, en aquells casos en què no es dóna el context d'aplicació de la regla de labialització (20), dues formes fonològicament distintes (/kant+a+s/ i /kant+a+e+s/) tenen la mateixa representació fonètica ([kántes]), mentre que, quan la regla (20) es pot aplicar en una de les formes, la parella de formes (/pɔrt+a+s/ i /pɔrt+a+e+s/) es manté distinta fonèticament ([pórtes] i [pórtos] respectivament). La regla (20) pot aplicar-se en la forma de present de subjuntiu /pɔrt+a+e+s/ perquè en l'estadi de la derivació en què s'aplica el mot compleix les condicions fonològiques adequades, però no pot aplicar-se en la forma de present d'indicatiu /pɔrt+a+s/ perquè aquestes condicions no es donen quan s'aplicà la regla (20).²⁰

Com s'ha vist, la regla de labialització tenia la utilitat de preservar en alguns casos distincions funcionals que, altrament, no es manifestarien fonèticament: en verbs de la 1 conjugació una 1a. p. s. P. I. només es distingia fonèticament de la 3a. p. s. P. I. del mateix verb si la regla de labialització es podia aplicar a la 1a. p. s. P. I. La necessitat de distingir aquestes (i altres) formes d'una manera general provocà la morfologització de la regla de labialització: el context en què es produïa el canvi $e \rightarrow o$, inicialment fonològic, adquirí condicionaments morfològics —referència a la categoria lèxica— i n'abandonà de fonològics. La regla de labialització, en morfologitzar-se, s'aplica a qualsevol forma verbal que conté una /e/ àtona en síl·laba final, sense que importi la qualitat de la vocal tònica. La regla de *labialització morfologitzada* té la forma següent:

$$(22) \quad e \rightarrow o / \text{ ——— } C_o \#]_v$$

Aquesta regla substitueix la (20) i, per tant, continua aplicant-se abans que la regla (1) d'avançament de *a* en el dialecte nord-occidental i que la regla de reducció vocàlica en el dialecte central. Amb aquest

20. Per simplificar, l'explicació precedent s'ha limitat al dialecte nord-occidental, però l'argument és vàlid també per al dialecte central tenint en compte les diferències pertinents entre aquests dos dialectes: a) el morf que caracteritza el present de subjuntiu i la 1a. p. s. P. I. de la 1 conjugació no és /+e/, sinó /+ɔ/; b) la regla (20) no s'aplica a la vocal /e/, sinó a la vocal /ɔ/; c) en comptes de la regla d'avançament de *a* hi ha la regla de reducció vocàlica, que canvia /a/, /e/, /ɛ/ i /ɔ/ àtones en [ɔ].

canvi, la desinència *-o* es generalitza com a marca de 1a. p. s. P. I. a tots els verbs de la I conjugació i, en alguns parlars especialment nord-occidentals, també com a marca de present de subjuntiu en les formes accentuades al radical a tots els verbs de la I conjugació. En una part molt important del Principat aquesta desinència no es pogué generalitzar com a marca del present de subjuntiu perquè aquesta funció ja havia estat ocupada per la marca /ia/, que, d'acord amb Gulsoy (1973), s'es-tengué a tots els verbs a partir dels subjuntius *càpia* i *sàpia* i que posteriorment es reduí a /i/.

Deixant de banda els parlars en què *-o* funciona com a marca de present de subjuntiu, actualment minoritaris, un cop la 1a. p. s. P. I. de la I conjugació era caracteritzada sistemàticament per la terminació *-o* gràcies a la regla de labialització morfologitzada (22), i sobretot a partir del moment que les formes rizotòniques del present de subjuntiu es formaven amb la terminació /ia/, hi hagué una reestructuració de la gramàtica. Com que ja no hi havia motius per postular un morf subjacent /e/ —en català nord-occidental— o /ɔ/ —en català central— per a la 1a. p. s. P. I. i per a les formes rizotòniques del present de subjuntiu, la gramàtica adoptà el morf /o/ (possiblement /u/ en català central) per a la 1a. p. s. P. I. de la I conjugació. I així s'abandonà la regla (22) de labialització morfologitzada. La regla d'inserció del morf /+o/ de 1a. p. s. P. I. de la I conjugació es pot representar de la següent manera:

$$(23) \quad \emptyset \rightarrow + o / \left[\begin{array}{c} + 1P \\ - P1 \\ - PASS \\ - SUBJ \\ - FUT \\ + I \end{array} \right] + V \text{ — } \#$$

En aquesta regla els símbols + V que precedeixen el morf /+o/ indiquen que aquest no s'afegeix directament al radical, sinó que sempre s'insereix després de la vocal temàtica (que s'elideix en contacte amb una altra vocal per la regla de truncament).

Ben aviat la conveniència de distingir la 1a. p. s. P. I. de la 3a. tam-

bé en els verbs de la II i III conjugacions que no distingien aquestes formes propicià una extensió de la regla (23) a les altres dues conjugacions. Això s'aconsegueix: *a*) eliminant el tret [+ I] de la regla, cosa que la fa aplicable a totes les conjugacions; *b*) considerant optativa la presència de la vocal temàtica darrere el radical, ja que a la II i III conjugacions la 1a. p. s. P. I. no conté vocal temàtica (així, per exemple, /perd + o/, /dɔrm + o/); i *c*) permetent que el radical vagi seguit de l'increment —*eix*— /ɛʃ/ de la III conjugació, és a dir, d'un morf compost per una vocal i una consonant (així, per exemple, /serv + ɛʃ + o/, /pat + ɛʃ + o/). D'aquesta manera, la regla del català actual que introdueix el morf /+ o/ de la 1a. p. s. P. I. té la forma següent:

$$(24) \quad \emptyset \rightarrow + o / \left[\begin{array}{l} + 1P \\ - Pl \\ - PASS \\ - SUBJ \\ - FUT \end{array} \right] (+ V(C)) \text{---} \#$$

Observeu que, amb aquesta formulació, els únics verbs als quals no s'aplica la regla (24) són aquells que, en la 1a. p. s. P. I., tenen el radical seguit per un morf format per una sola consonant, és a dir, els verbs que afegeixen l'increment /+ g/ en certes formes del paradigma, entre les quals hi ha la 1a. p. s. P. I. Així, per exemple, la 1a. p. s. P. I. dels verbs *prendre*, *molde*, *moure* ([prɛ́ŋ], [mólk], [mók]) no sofrien l'aplicació de la regla (24) perquè tenen l'increment /+ g/ afegit al radical: /pren + g/, /mɔl + g/, /mɔv + g/. Si observem que el grup de verbs amb l'increment /+ g/ és l'únic en què la distinció fonètica entre la 1a. i la 3a. p. s. P. I. es manifesta sense la necessitat de caracteritzar la 1a. p. s. P. I. amb el morf /+ o/, ja que la 3a. p. s. P. I. manca de l'increment ([prɛ́n], [mól], [mów]), podem concloure que el morf /+ o/ de 1a. p. s. P. I. es va generalitzar només als verbs que no establien la distinció entre aquesta forma i la 3a. p. s. P. I. per altres mitjans.

7. Conclusió

L'àrea de la gramàtica del català que dona compte de les formes de primera persona singular del present d'indicatiu ha sofert diversos canvis en els diversos dialectes des dels darrers segles de l'edat mitjana. En un primer moment, els dialectes continentals (valencià, central i nord-occidental) simplificaren la gramàtica del català clàssic eliminant-ne una regla, mentre que els dialectes insulars hi introduïren una petita complicació. Posteriorment, els parlars insulars més evolucionats hi afegiren encara algunes modificacions, i els dialectes del Principat introduïren canvis en el component morfològic.

En l'evolució d'aquest aspecte de la gramàtica (l'expressió de la 1a. p. s. P. I. i del present de subjuntiu) hem vist la interacció de diversos principis rectors del canvi lingüístic (la tendència a la simplicitat formal, la tendència a assolir la transparència de les regles, la tendència a reduir l'alternança allomòrfica i la tendència a mantenir l'expressió de distincions funcionals). D'aquesta interacció, n'han resultat gramàtiques diferents d'acord amb les característiques de cadascun dels dialectes estudiats.

Apèndix

Els arguments que Blasco (1985, ps. 74-85) aporta contra la teoria de Coromines (1953) de la formació autòctona de la desinència *-o* de 1a. p. s. P. I., n'hi ha un que, si fos cert, seria una prova contra la teoria exposada en aquest treball. Blasco (*id.*, p. 75) opina que, en el moment que apareix la desinència *-o*, en el català del Principat la 1a. p. s. P. I. es formava sense cap vocal afegida al radical, és a dir, com en el sistema clàssic, i ho justifica aportant alguns exemples catalans de la darrerria del segle XIV i del segle XV.

Si fos cert que la desinència *-o* no es va introduir en un estadi en què la 1a. p. s. P. I. de la I conjugació es manifestava sempre amb la terminació *-e* per la simple raó que aquest estadi no va existir mai en els dialectes del Principat, caldria modificar radicalment la teoria exposada en els paràgrafs precedents. Efectivament, no es pot afirmar, a partir dels documents escrits, que la desinència *-e* de 1a. p. s. P. I. fos

predominant al Principat al segle xv, però si ens fixem en documents del segle xvi veurem que aquesta desinència ja és general. I hem de concloure que la desinència *-o* de 1a. p. s. P. I. no es va generalitzar abans del segle xvi, un cop ja s'havia implantat la «solució valenciana», encara que el procés de formació d'aquesta desinència sí que comença abans.

Pot ser il·lustratiu de comprovar la situació que reflecteixen els textos catalans del segle xvi pel que fa a les terminacions de 1a. p. s. P. I. i de present de subjuntiu a la 1 conjugació. Els textos epistolars editats per Max Cahner (1977-78) constitueixen una mostra prou representativa de l'estat de la llengua als diversos territoris dels Països Catalans a l'època que ens interessa, entre el 1478 i el 1577.

A continuació analitzarem, a partir d'aquests textos, entre els verbs de la 1 conjugació que apareixen, d'una banda, en la 1a. p. s. P. I. i, de l'altra, en les tres persones del singular del present de subjuntiu, la freqüència de formes que segueixen l'esquema clàssic i la freqüència de formes innovadores a tres de les grans zones dialectals catalanes: el País Valencià, Mallorca i la Catalunya sudpirinenca oriental. Entenem per esquema clàssic aquell en què les formes estudiades (1a. p. s. P. I. i 1a.,

Taula de freqüències

	1a. p. s. P. I.		Pres. SUBJ.		
	formes clàssiques	formes innovadores	formes clàssiques	formes innovadores	
	ø	-e	ø	-e	
valencià	4	1	2	6	15
fi segle xv	36 %		35 %		65 %
valencià	0	0	0	0	17
segle xvi	0 %		0 %		100 %
català central	43	4	19	1	4
fi segle xv	90 %		83 %		17 %
català central	1	1	0	0	73
segle xvi	2 %		0 %		100 %
mallorquí	63	2	33	3	4
princ. segle xvi	78 %		90 %		10 %
mallorquí	2	0	5	1	26
mitjan segle xvi	7 %		19 %		81 %

2a. i 3a. p. s. P. S. de la I conjugació) es presenten sense vocal darrere el radical verbal (p. ex., *treball, do, procura, pens*, etc.) o es presenten amb la vocal *-e* darrere el radical verbal quan aquest acaba en un grup consonàntic en què la darrera consonant sigui una líquida o que sigui compost per dues oclusives o, si es tracta d'una 2a. p. s. P. S., quan el radical acaba en una sibilant (p. ex., *entre, compre, dubte, accepte, passes, poses*, etc.). Considerem formes innovadores aquelles que presenten una vocal darrere el radical quan no es troben entre aquelles que segons l'esquema clàssic requereixen l'addició d'una vocal (p. ex., *treballe, done, procure, pense*, etc.).

Si ens fixem en els textos d'autors valencians, observem el següent: en els textos escrits durant el darrer quart del segle xv, un 36 % de les formes de 1a. p. s. P. I. segueixen l'esquema clàssic, davant d'un 64 % que són innovadors, i, semblantment, un 35 % de les formes de singular del P. S. són clàssiques i un 65 % innovadores; en canvi, en els escrits valencians del segle xvi, les formes innovadores, tant a la 1a. p. s. P. I. com al P. S. representen el 100 % dels casos.

En els textos del català central, principalment de Barcelona, el pas del segle xv al xvi comporta un canvi important en la proporció de les formes estudiades: mentre que al segle xv les formes innovadores només representen un 10 % per a la 1a. p. s. P. I. i un 17 % al P. S. al segle xvi aquestes ja representen un 98 % en el cas de la 1a. p. s. P. I. i un 100 % en el cas del P. S. (En el recompte de formes de present de subjuntiu sense desinència *-e* dels textos del segle xvi no he tingut en compte disset ocurrences de la forma *guard* en les expressions *guard-lo Déu* o *Déu lo guard*. Es tracta, clarament, de subjuntius fossilitzats en frases fetes (comparables a les actuals *Déu vos guard* o *Déu n'hi do*) que ja no es fan servir fora d'aquestes expressions; i, en efecte, el subjuntiu habitual del verb *guardar* en aquests textos fora de les expressions esmentades és *garde*).

En els textos mallorquins de principis del segle xvi les formes innovadores són minoria: un 22 % en el cas de la 1a. p. s. P. I. i un 10 % en el cas del P. S. Ara bé, cap a mitjan segle xvi, la situació ha canviat radicalment i són llavors les formes clàssiques les que són minoria: les formes innovadores han passat a constituir un 93 % i un 81 % en un cas i en l'altre, respectivament.

Com a conclusions de l'observació d'aquestes dades, es poden esmentar les següents:

a) Dins de cadascun dels sis grups de textos estudiats, la proporció de formes innovadores i de formes clàssiques per a la 1a. p. s. P. I., d'una banda, i per al P. S., de l'altra, és sempre molt semblant, si no idèntica. Això indica que l'evolució de l'expressió de la 1a. p. s. P. I. i del present de subjuntiu és la mateixa i es produeix al mateix temps i en el mateix sentit, cosa que reforça la idea que l'estudi d'aquestes formes s'ha de fer conjuntament.

b) El valencià és, sens dubte, el dialecte que abans va assumir el canvi que representen les formes en *-e*: ja a la fi del segle XV aquestes formes eren majoritàries en valencià, mentre que a la mateixa època en català central encara eren majoritàries les formes clàssiques, tot i que ja havien començat a ser desplaçades per les formes innovadores.

c) El català central, al segle XVI, ja havia incorporat completament el canvi a la gramàtica i les formes clàssiques eren merament residuals.

d) Les dades del mallorquí són les que plantegen més problemes d'interpretació. Mentre que no costa gens d'acceptar que en valencià i en català central, al segle XVI, les formes clàssiques havien quedat definitivament arraconades per les formes innovadores en *-e*, sorprèn de veure que en mallorquí a mitjan segle XVI les formes innovadores havien passat a ser absolutament majoritàries, si bé no exclusives com en els altres dialectes, ja que aquestes formes no han deixat rastre en el mallorquí actual ni hi ha cap indici en la llengua actual que faci pensar que hagin tingut vigència en alguna etapa del mallorquí. Hi ha, doncs, dues interpretacions possibles: que els textos analitzats reflecteixin una situació real pel que fa a les formes de 1a. p. s. P. I. i de P. S. en el mallorquí del segle XVI o bé que reflecteixin una norma literària que en aquest punt no tingui corresponència amb la llengua parlada. La segona interpretació és, sens dubte, la més versemblant, ja que fóra molt forçat de creure que, després d'una etapa de generalització de la desinència *-e* en les formes estudiades, s'eliminés aquesta vocal, quan el més natural és que les formes innovadores en *-e* no haguessin existit mai en el mallorquí col·loquial.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- A. ALSINA i C. DUARTE (1984), *Gramàtica històrica del català, I: Origen i formació, i fonologia* (Barcelona, Curial).
- (1986), *Gramàtica històrica del català, II: Morfologia flexiva* (Barcelona, Curial).
- J. ALLIÈRES (1963), *Le subjonctif en -o du catalan occidental*, dins «Estudis Romànics», XII, ps. 255-65.
- A. M. BADIA (1951), *Gramàtica històrica catalana* (Barcelona, Noguer). Citat per la traducció catalana: *Gramàtica històrica catalana* (València, Tres i Quatre, 1981).
- E. BLASCO (1985), *Les desinències de la primera persona del present d'indicatiu en català i en occità. Estudi diacrònic de morfosintaxi gal·loromànica*. «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», x, ps. 37-87 (Publicacions de l'Abadia de Montserrat).
- M. CAHNER (1977-78), *Epistolari del Renaixement*, 2 vols. (València, Albatros).
- J. COROMINES (1945), *Les «Vides de Sants» rosselloneses*, dins Coromines 1971, ps. 276-362.
- (1953), *Algunes lleis fonètiques no observades fins ara*, dins Coromines 1971, ps. 183-216.
- (1971), *Lleures i converses d'un jilòleg* (Barcelona, Club Editor).
- P. FOUCHÉ (1924), *Morphologie historique du roussillonnais* (París-Tolosa de Llenguadoc).
- J. GULSOY (1973), *El desenvolupament de les formes de subjuntiu present en català*, «Actes del Tercer Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes» (Oxford, The Dolphin Book Co.).
- J. HARRIS (1975), *Fonologia generativa del espanyol* (Barcelona, Planeta).
- P. KIPARSKY (1971), *Historical Linguistics*, dins Kiparsky 1982, ps. 57-80.
- (1972), *Explanation in Phonology*, dins Kiparsky 1982, ps. 81-118.
- (1982), *Explanation in Phonology* (Dordrecht, Holland/Cinnaminson, USA, Foris Publications).
- F. MOLL (1952), *Gramàtica històrica catalana* (Madrid, Gredos).
- A. PAR (1930), *La desinència -o de l'indicatiu present*, «AORLL», III, ps. 169-177.
- M. WHEELER (1979), *Phonology of Catalan* (Oxford, Blackwell).